

Kiçik dil kitabı

DAVID KRİSTAL
KİÇİK DİL

K İ T A B I

Tərcüməçi:
İlknur Salamova

qanun nəşriyyatı

DAVID CRYSTAL
A LITTLE BOOK

LANGUAGE

YALE UNIVERSITY PRESS
NEW HAVEN AND LONDON

Necə olur körpələr heç bir müəllimin köməyi olmadan dil öyrənilib danışmağa başlayırlar? Bəs biz niyə körpələrlə “danışarkən” sözləri və səs tonumuzu dəyişirik? Kitab bu suallara verilən geniş cavabla başlayır. Dilçi alim kitab boyunca ingilis dili başda olmaqla, fransız, ispan, alman və s. dillərin tarixi, inkişafı, qrammatikası, lüğət tərkibi barədə maraqlı məlumatlar verir. Sınıf fərqlərin, elektron inqilabın, siyasi düzgünlük anlayışının dilə təsirini misallarla diqqətə çatdırır. Ləhcə ilə danışmağın və ya ikidilli olmağın müasir dünyada necə qarşılandığı məsələsinə toxunur. 100 min söz ehtiyatı olan akademik, maraqlıdır ki, mesajlaşarkən istifadə etdiyimiz qısaltmaların və ya gənclərin danışdığı dilində üstünlük verdiyi slenqlərin dili məhv etmədiyini, əksinə, onu zənginləşdirdiyini düşünür. Müəllif hətta özünün slenq kolleksiyasından nümunələr də təqdim edir. Kitab ölü dillərin necə canlandırılmasından, bir dilin ölməməsi üçün diqqət edilməli nüanslardan da söz açır. Bütün bu cəhətlər onu stolüstü kitaba çevirir.

DAVID CRYSTAL A Little Book of Language

DAVID KRİSTAL KİçİK dil kitabı

Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2023, 336 səh.

Janr: non-fiction/dilçilik

Ölçü: 130x200 mm

Cild: yumşaq

Çapa imzalandı: 26.04.2023

Nəşir: Şahbaz Xuduğlu

Tərcüməçi: İlknur Salamova

Redaktor: Hədiyyə Şəfaqət

Korrektorlar: Ayxan Ayvaz,

Şəhla Yarıbəyli

Texniki redaktor: Əsəd Qaraqaplan

Mətn dizaynı: Xəyalə Şirinli

Qapaq dizaynı: Rəfael Qasım

Qanun Nəşriyyatı

Bakı, AZ 1102, Tbilisi pros., 76

Tel: (+994 12) 431-16-62; 431-38-18

Mobil: (+994 55) 212-42-37

e-mail: info@qanun.az

www.qanun.az

[www.fb.com/Qanunpublishing](https://www.facebook.com/Qanunpublishing)

www.instagram.com/Qanunpublishing

ISBN 978-9952-38-583-0

© Qanun Nəşriyyatı, 2023

© 2010 by David Crystal

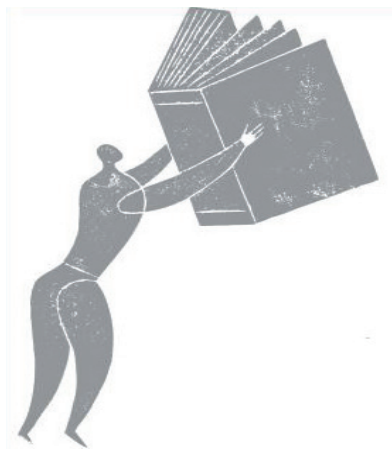
Originally published by Yale University Press

Bu kitabın Azərbaycan dilinə tərcümə və yayım hüquqları Qanun Nəşriyyatına məxsusdur. Kitabın təkrar və hissə-hissə nəşri “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”na ziddir.

İçindəkilər

1. Körpə dili	9
2. Ağılamaqdan sözlərə	15
3. Anlamağı öyrənmək.....	24
4. Vibrasiya	33
5. Səslərin tələffüzü.....	42
6. Qrammatikanı kəşf etmək	50
7. Söhbətləşmək	58
8. Oxumağı və yazmağı öyrənmək	65
9. Orfoqrafiyanı qavramaq	74
10. Orfoqrafiya qaydaları və variasiyaları	82
11. Qrammatika qaydaları və variasiyaları.....	92
12. Aksentlər və ləhcələr.....	100
13. İkidilli olmaq	109
14. Dünya dilləri	117
15. Nitqin mənşəyi.....	127
16. Yazının mənşəyi.....	134
17. Müasir yazı	142
18. İşarət dili	152
19. Dillərin müqayisəsi.....	160
20. Ölü dillər	169
21. Dillər dəyişir	176
22. Dil variasiyaları	185

23. Jarqon.....	194
24. Slenq	202
25. Lügətlər.....	210
26. Etimologiya	218
27. Yer adları	225
28. Şəxs adları	235
29. Elektron inqilab	244
30. Mesajlaşma	251
31. Oynağan dil.....	260
32. Niyə dildən istifadə edirik?	269
33. Hisslərin dili	278
34. Siyasi düzgünlük	286
35. Bədii dil.....	294
36. Üslub yaratmaq.....	303
37. Dilin mürəkkəbliyi	310
38. Dilçilik	317
39. Tətbiqi dilçilik	323
40. Dil dünyanız	330

Birinci fəsil

Körpə dili

Bəzən dillə bağlı axmaq hərəkətlərə yol veririk. Bunlardan biri də körpələrlə qarşılaşanda onlarla danışmağa çalışmağımızdır. Çox vaxt körpəyə: “Salam”, “Adın nədir?”, “Nə qədər də sevimlisən” və ya buna bənzər nə isə deyirik. Niyə belə edirik? Körpə, şübhəsiz, hələ heç bir dili öyrənməyib. Onun dediyimiz sözlərdən birini belə başa düşməsi mümkün deyil. Amma yenə də körpə anlayırmış kimi danışmağa davam edirik.

Adətən, körpənin anası onunla söhbətə başlayan ilk insan olur. Budur, bir körpə doğulduqdan bir neçə dəqiqə sonra qeyd edilmiş səs nümunəsindən götürdüyüm cümlələr:

“Ah, sən qəşəngsən, sən qəşəngsən, sən..., sən..., sən..., ah, bəli, sən... salam ... salam ... sən nə qədər də gözəlsən...”

O, dünyaya yeni gəlmiş varlığı qucaqlayarkən bir müddət belə davam etdi. Bu vaxt körpə ona zərrə qədər diqqət yetirmir-

di. Artıq ağlamırdı, gözlərini yummuşdu. Hətta yuxuya getmiş belə ola bilərdi. Amma ana vecinə almırdı. Körpə ona məhəl qoymasa da, danışmağa davam edirdi.

Çox gülməli şəkildə danışdı. Onun səsinin necə hal aldığı yazılı ifadə etməyim asan deyil, amma təxminən belə idi:

“Ah
h
h
sən
qəşəngsən
sən...”

Cümlənin əvvəlində onun səsi olduqca yüksək idi, ancaq sonra səs tonu tamamilə zəiflədi. Sanki mahnı oxuyurdu. “Salam” deyəndə səsi yenidən yüksəldi və sözü uzatdı: “saaalam”. Ancaq “sən nə gözəlsən” cümləsini daha yüksək səslə söyləmişdi, sanki sual verirdi.

Ana sözlərin yazılış forması ilə göstərə bilməyəcəyim daha bir şey etdi: danışarkən dodaqlarını yuvarlaqlaşdırdı, kiməsə öpüş vermiş kimi dodaq büzdü. Nə isə deyəndə (nə olduğunun fərqi yoxdur), məsələn: “Sən balaca, sevimli bir körpəsənmi?” cümləsini bacardığınız qədər dodaqlarınızı büzərək deyın və necə səsləndiyini dinləyin! “Körpə dili” kimi səslənir. İnsanlar bunu məhz belə adlandırırlar.

Dodaqların büzülməsi “körpə dili”nin vacib xüsusiyyətidir. Həmçinin səs tonunun mübaliğəli şəkildə dəyişməsi də...

Ananın körpəsi ilə danışıq tərzində müşahidə edilən daha bir qeyri-adi xüsusiyyət var: o, eyni sözləri dəfələrlə təkrarlayırdı: “Ah, sən qəşəngsən, sən qəşəngsən, sən, sən, sən...”

Qəbul edək ki, bu, normal deyil. Kiməsə eyni şeyi ard-arda üç dəfə deyərdinizmi? Küçədə bir dostumuzla qarşılaşanda:

“Salam, Con, salam, Con, salam, Con. Mağazadan gəlirsən? Mağazadan gəlirsən? Mağazadan gəlirsən?” – demirik.

Bunu etsəydik, yəqin, qapılar üzümüzə bağlanardı. Ancaq körpələrlə belə danışıq və heç kim bunun qəribə olduğunu düşünmür.

Ana niyə belə etdi? Niyə çoxumuz belə edirik?

Əvvəlcə bu barədə ananın nöqtəyi-nəzərindən düşünək. O, körpəni çox sevir və bunu ona demək istəyir. Həmçinin körpənin ona cavab verməsini istəyir. Təəssüf ki, körpə hələ danışa bilmir. Ana, bəlkə də, belə fikirləşir: “Körpənin mənə baxmasına, məni ilk dəfə görməsinə nail ola bilsəm... körpənin diqqətini çəkə bilsəm...”

Susmaqla və ya adi şeylər danışmaqla heç vaxt kiminsə diqqətini çəkməyəcəyik. Ona görə də bəzən qışqırır və ya fit çalır. Fərqli, nəzərəçarpan nə isə deyirik: “Hey, Fred! Bura! Huyy!” Bir anlıq “Huyy” haqqında düşünək – çağırış üçün nə qədər də qəribə sözdür. Ancaq insanların yolun kənarında kiminsə onları görməsini istədikdə belə səslər çıxardıqlarını eşidirik. Körpələrin diqqətini cəlb etmək istəyəndə də müxtəlif səslər çıxardırıq. Adi şeyləri normal şəkildə deməklə heç vaxt onların bizi görməsinə nail ola bilmərik. Mən yeni doğulmuş körpələrlə söhbətlərin bir çox qeydlərini dinləmişəm, heç kim onlarla normal səs tonu ilə, belə danışmır:

“Sabahın xeyir. Mən sənin ananam. Bura xəstəxanadır. Bu, mamaçadır. Bu isə çarpayıdır. Sənin adın Meridir...”

Bu, kiçik uşaqlarla danışmaq üçün istifadə etdiyimiz dil növüdür. Gündəlik danışmaq üslubudur və daha çox məlumat xarakterlidir. İnsanlar, adətən, iki və daha artıq yaşlı olan uşaqlarla belə – müəllim kimi danışirlər: “Ehtiyatlı ol, su qaynardır”. Yeni doğulmuş körpələrlə isə bu cür danışmırıq.

İndi bu barədə körpənin baxış bucağından düşünək. Budur, dünyaya yeni gəlmişən və çoxlu hadisələr baş verir. Doğulmaq o qədər də xoş təcrübə deyildi, çox ağlamışan. Amma indi işlər qaydasına düşür. Özünü rahat hiss edirsən, kimsə səninlə danışır – mənasız səslər eşidirsən, amma yenə də... ona diqqət yetirməyə dəyərmə?

Gündəlik, adi tonda: “Bura xəstəxanadır. Bu, mamaçadır. Bu isə yataqdır”, – sözlərini eşitsən, bu yeni dünyanın öldürücü dərəcədə darıxdırıcı olacağı qənaətinə gələrək, gəldiyin yerə geri qayıtmaq istəyə bilərsən. Halbuki yüksəlib-alçalan, melodiyalı şəkildə bir neçə dəfə təkrarlanan: “Ahh, sən çox qəşəngsən” cümləsini eşitsən, bəlkə də, hər şeyə rəğmənlən bu dünyanın maraqlı olacağına inana bilərsən. Onda düşünəcəksən ki, bəlkə də, gözlərini açmalısən – hmm, maraqlı görünüşə sahib dodaqlar! Yaxşı, bu kimdir? O, olduqca gözəl görünür!

Körpə dili anaların, eləcə də digər şəxslərin körpə ilə möhkəm əlaqə qurma yollarından biridir və ümumi dilin inkişafı üçün zəmin yaradır. Fərqində olmadan körpələrlə bu formada danışaraq onlara ana dilini – körpə birdən çox dilin danışıldığı bir ailədədirsə, şübhəsiz, dilləri – öyrətməyə başlayırıq. Cümlələri təkrarlamaqla və onları nəzərəçarpacaq formada deməklə dil öyrənmə prosesinə start vermiş oluruq.